

Dünyaya göz açdığı kəndin, rayonun, şəhərin, təmsil etdiyi xalqın tarixini bilmək təhsildən, peşəsindən, vəzifəsindən və ictimai mövqeyindən asılı olmayaraq hər kəsin bir vətəndaşlıq borcudur. Yəni, insan olan kəs heç bir halda Vətəninin və xalqının tarixinə biganə ola bilməz. Əlbəttə, ümumdünya tarixinin önəmli məsələlərindən hali olmağın da faydası var. Amma məşhur el məsələsində deyildiyi kimi, “əvvəl evin içi, sonra da çölü”. Bu mənada əhatəmizdə olan insanların böyük əksəriyyətinin tarixi mövzuda olan filmlərə, televiziya və radio verilişinə, söhbət və disputlara, o cümlədən dövrü mətbuatda gedən yazılara olan sonsuz marağı başa düşülməlidir. Ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: “Əlbəttə, müstəqil Azərbaycanda fizika, riyaziyyat, biologiya, kimya, yaxud başqa fənlərin hamısı inkişaf etməlidir. Bunların hərəsinin özünəməxsus çərçivəsi var. Amma tarixi yeniyetməlikdən başlayaraq, ömrünün sonuna qədər hər bir insana lazımdır. Ona görə də biz indi görək xalqımızın tarixini diqqət mərkəzinə alaq”.

Məşhur rus tədqiqçisi Belinski yazırdı ki, “özünə mənsub olmayan bəşəriyyətə mənsub ola bilməz”. Deməli, öz tarixini bilməyənlərin bəşəriyyət tarixini öyrənməsi müşkül məsələdir.

Məlum olduğu kimi, tarix iki qrup mənəbə əsasında öyrənilir. Bunlardan biri yazılı mənbələrdir ki, onun da imkanları elə də geniş deyildir. Yəni, bəşəriyyətin milyon illərlə hesablanan tarixinin olsa-olsa yalnız son beş min illik tarixi yazılı mənbələr əsasında öyrənilir. Özü də müfəssəl şəkildə deyil, qismən öyrənilir. Tariximizi öyrənmək üçün istifadə olunan ikinci qrup qaynaqlar maddi mədəniyyət abidələrimizdir. Həm də tariximizin bütün dövrlərini dərinləndirən və hərtərəfli araşdırmaq baxımından onlar yazılı qaynaqlarla müqayisədə olduqca daha geniş imkanlara malikdir. Mən 2–2,5 milyon illik tariximizi özündə yaşadan Azıx mağarası, Quruçay mədəniyyəti və digər çoxsaylı arxeoloji abidələrimizi, onlar əsasında formalaşaraq, ən azı, Cənubi Qafqaz arealını əhatə etmiş olan arxeoloji mədəniyyətlərimizi nəzərdə tuturam. Bütün bunlar xalqımıza məxsus olan zəngin mədəni irs nümunələridir. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün sonsuz fəxarət mənbəyi olan bu tarixi açan, öyrənən, təqdim və təbliğ edən isə Azərbaycan arxeoloqlarıdır. Məhz bu peşə sahiblərinin zəhməti və hünəri sayəsində doğma Azərbaycanımızın dünyanı ən erkən sivilizasiya ocaqlarından biri olduğu elmi cəhətdən əsaslandırılıb, bütün dünyaya bəyan edilmişdir. Onların sırasında Azərbaycanın ilk milli arxeoloq kadrları olan Ələsgər Ələkbərovun, Davud bəy Şərifovun, qədim Qobustanın tədqiqatçısı İsaq Cəfərzadənin, Azərbaycanda yeni nəsəl arxeoloq kadrlarının yetişməsinə müstəsna xidmətləri olmuş Saleh Qaziyevin, qədim Naxçıvanın fədakar tədqiqatçısı Osman Həbibullayevin, Azıx mağarasını və Quruçay mədəniyyətini kəşf edən, bütövlükdə respublikamızda Poleolit məktəbini yaradan Məmmədali Hüseynovun adlarını və xidmətlərini minnətdarlıq hissi ilə xatırlamaq istərdim. Qoy, bugünkü nasillər də, bizdən sonra gələcək nasillər də bu adları və onların elmimiz qarşısındakı xidmətlərini yaxşı-yaxşı xatırlasınlar.

Son yüz il ərzində Azərbaycan arxeoloqlarının bir neçə nəslinin nümayəndələrinin tədqiqatları bilavasitə Qəbələ tarixinin araşdırılması istiqamətində olub. Gəlin razılaşaq ki, Qəbələ tarixinin dərinə və hərtərəfli öyrənilməsinin elmi əhəmiyyəti ilə yanaşı, həm də çox mühüm siyasi dəyəri vardır. Hec kəsə sirsir deyildir ki, ermənilər Zəngəzuru və Qarabağı zəbt etməzdən çox-çox əvvəl tariximizə hücumla başlayıblar. Bədnam qonşuların bu saxta və məkrli hücumlarının başlıca hədəfi isə qədim Azərbaycan mamləkəti olan Albaniya dövləti və onun tarixidir. Amma bu bədbəxt, həm də bədxah məxluq anlımır, yaxud da anlamaz istəmir ki, qədim Azərbaycan dövləti olan Albaniya barəsində antik və orta əsr mənbələrində, lap elə erməni mənbələrinin özündə yətinə necə məlumatlar var. Axı, həmin məlumatları necə danmaq, necə təhrif etmək olar?! Bunlar hələ bir yana, 800 ildən çox müddət ərzində Albaniya dövlətinin paytaxtı olmuş bir şəhərin – Qəbələnin qalıqlarını necə görmək olar?!

Məlumat üçün bildirim ki, ötən əsrin 20-ci illərinədək qədim Qəbələ şəhərinin harada olması məsələsinin özü belə elmi müstəvidə çox ciddi polemika mövzusu idi. Bəziləri bu şəhərin Azərbaycanın şimalında – Dağıstanla sərhəd ərazidə, bəziləri isə Şəki yaxınlığında olmasını güman edirdi. Yalnız ötən əsrin 20-ci illərindən etibarən arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində qədim paytaxt şəhəri olan Qəbələnin yeri ilə bağlı bütün fikir ayrılıqlarına həmişəlik son qoyulmuş oldu. Yəni, sübut olundu ki, indiki Qəbələ rayonunun Çuxur Qəbələ kəndi yaxınlığındakı qədim şəhər yeri məhz Qəbələ şəhərinin qalıqlarıdır. Təbii ki, bu haqiqəti aşkara çıxaran da məhz Azərbaycan arxeoloqları oldu. Hansı ki, ötən yüz il ərzində orada fasilələrlə

Qəbələnin görkəmli tədqiqatçıları

davam etdirilmiş arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində qədim paytaxt şəhərinin tarixinin bir çox qaranlıq məqamlarına aydınlıq gətirilmişdir. O vaxtdan bəri davam edən tədqiqatlar zamanı Qəbələ tarixinə dair on minlərlə nadir eksponat tapılaraq, elmi dövrüyyəyə təqdim olunub. Qəbələ tarixinə dair çoxsaylı əsərlər yazılıb, namizədlər və doktorluq dissertasiyalar müdafiə edilmişdir. Azərbaycan alimləri dünyanın müxtəlif ölkələrində və müxtəlif vaxtlarda keçirilən beynəlxalq konfrans və simpoziumlarda Qəbələ tarixi barədə sanballı məruzələrlə çıxış ediblər. Bütün bunlar üçün biz Qəbələnin tədqiqatçısı olan o görkəmli Azərbaycan arxeoloqlarına minnətdar olmalıyıq. Bunun üçün isə hesab edirəm ki, əvvəlcə həmin insanları bir qədər daha yaxından tanımağımız gərəkdir. Elə bu niyyətlə də Qəbələnin tədqiqi ilə məşğul olmuş görkəmli arxeoloq alimlərimizi Azərbaycan oxucusuna təqdim etməyi özümə borc bildim.

O, 1885-ci il iyul ayının 8-də Tiflis şəhərində, hərbi ailəsində anadan olub. Polkovnik rütbəli atası Mikayıl bəy hərbi topografiya sahəsində istedadlı mütəxəssis idi. Davud bəy ilk təhsilini Tiflis şəhərindəki rus oğlan gimnaziyasında alıb. 1902-ci ildə gimnaziyanı bitirərək, Kiyev Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olmuş, bir müddədən sonra təhsilini filologiya-tarix fakültəsində davam etdirmişdir. Lakin o dövrdə Rusiyani bürüyən inqilabi hərəkətdə fəal iştirak etdiyinə görə universitetdən xaric olunub. Çox keçmədən Novorossiysk Universitetinə bərpə olunub. 1908-ci ildə universiteti birinci dərəcəli diplomla bitirən

Davud bəy 1908–1920-ci illərdə Qazaxda, Qars şəhərinin fəhlə məktəbində, vaxtilə oxuduğu Tiflis oğlan gimnaziyasında və Bakı oğlan məktəbində müəllimlik etmişdir. 1922-ci ilin oktyabr ayında o, Azərbaycan Ali Qiyabi Pedaqoji İnstitutunda müəllimlikə başlamış, eyni zamanda, diqqətini elmi axtarışlara yönəltmişdir. Geniş və hərtərəfli elmi fəaliyyəti ilə diqqəti cəlb edən Davud bəy Şərifov 1923-cü ildə Azərbaycan Dövlət Tarix Muzeyinin müdiri təyin olunmuşdur. Beş il ərzində o, muzeydə zəngin arxeoloji və etnoqrafik fondlar yaratmağa müvəffəq olmuşdur. 1923-cü ildə arxeoloji material-

S.Qaziyev gənc yaşlarından başlayaraq, tarix elminə, xüsusilə, arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinə böyük maraq göstərmiş, Bakıdan Nuxaya, Oğuz və Qəbələ rayonlarına göndərilən ekspedisiyalarda iştirak etmiş, onların səmərəli işləməsi üçün bacarıq və səyini əsirgəməmişdir. 1926-cı ildən etibarən isə bilavasitə arxeoloji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur.

S.Qaziyev 1934-cü ildə Azərbaycan Tarixi Muzeyində kiçik elmi işçi vəzifəsində işə başlayıb, 1935-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının aspiranturasına daxil olub. Akademik İ.İ.Meşşininovun

etdiyi Mingəçevir və Qəbələ ekspedisiyaları bir növ arxeoloji məktəbə çevrilmişdir. Qəbələ tarixinin arxeoloji cəhətdən öyrənilməsinə əslən Qəbələ rayonundan olan **Qara Məmməd oğlu Əhmədovun** xüsusi xidmətləri olub. 1928-ci ildə Qəbələ rayonunun Çarxana kəndində anadan olan Qara Əhmədov orta təhsilini qonşu Hacallı kənd məktəbində başa vuraraq 1944-cü ildə Bakı Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinə daxil olmuş və 1949-cu ildə oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Q. M. Əhmədovun həyat və yaradıcılığının yarım əsrdən artıq dövrü akademiyanın Arxeologiya və Etnoq-

rafiya İnstitutu ilə bağlı olmuş, 1952-ci ildən ömrünün sonunadək baş laborantdan sektor rəhbərliyinə qədər müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. O, 1941-ci ildə “Qəbələ mahalının qədim abidələri” mövzusunda yazdığı dissertasiya işini müdafiə edərək tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. Beləliklə də S.Qaziyev Azərbaycanda elmlər namizədi

rafiya İnstitutu ilə bağlı olmuş, 1952-ci ildən ömrünün sonunadək baş laborantdan sektor rəhbərliyinə qədər müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. O, 1941-ci ildə “Qəbələ mahalının qədim abidələri” mövzusunda yazdığı dissertasiya işini müdafiə edərək tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. Beləliklə də S.Qaziyev Azərbaycanda elmlər namizədi

alimlik dərəcəsinə yiyələnən ilk arxeoloq olmuşdur. O, 30–40-cü illərdə Qəbələ, Gəncə, Öranqala, Mingəçevir, Xaçbulaq, Xankəndi və digər yerlərdə arxeoloji ekspedisiya və səfərlərdə, Tunc dövründən Orta əsrlərə qədər olan geniş xronoloji dövrü əhatə edən müxtəlif abidələrin tədqiqində bilavasitə iştirak etmişdir. 1946–1953-cü illərdə onun rəisi olduğu Mingəçevir arxeoloji ekspedisiyası orada su altında qalmaq təhlükəsi olan zəngin arxeoloji kompleksi tədqiq etmişdir. Onun Mingəçevir qazıntılarına həsr etdiyi onlarca məqaləsi SSRİ və Azərbaycan SSR elmlər akademiyalarının nəşrlərində çap olunmuşdur. Xatırladaq ki, S. Qaziyevin Mingəçevirə həsr olunmuş bir çox əsərləri, xüsusən də onun “Mingəçevirin küp qəbirləri albomu” uzun illərdə ki, Azərbaycan arxeoloqlarının stolüstü kitabıdır.

Mingəçevirdə arxeoloji tədqiqatlar başa çatdırıldıqdan sonra S. Qaziyev yenidən Qəbələ mahalının arxeoloji abidələrini öyrənməyə başlamışdır. 1956–1958-ci illərdə Oğuz rayonunun Vardanlı kəndi yaxınlığındakı yaşayış yerlərində və qəbiristanlıqda, 1959-cu ildən ömrünün sonuna qədər isə Qəbələ şəhər yerində geniş həcmli qazıntı işləri aparmışdır. Xatırladaq ki, onun rəhbərliyi ilə Qəbələ qazıntıları Azərbaycanın Antik və Orta əsr şəhər mədəniyyətinin tədqiqində misilsiz əhəmiyyətə malikdir.

Saleh Qaziyevin Azərbaycanda ixtisaslı arxeoloq kadrların hazırlanması sahəsində də böyük xidmətləri olmuşdur. Onun rəhbərlik

Q.Əhmədov Azərbaycan Orta əsr şəhər mədəniyyətinin öyrənilməsi üzrə tanınmış mütəxəssis hesab olunur. Məhz onun elmi təfəkkürünün işığında Azərbaycanın Orta əsr şəhər mədəniyyəti probleminin mürəkkəb və bir çox hallarda ziddiyyətli məsələlərinə aydınlıq gətirilmişdir. 1972-ci ildə “Orta əsr Beyləqan şəhəri” mövzusunda dissertasiya müdafiə edən Qara Əhmədov Azərbaycanda doktorluq elmi dərəcəsi alan ilk arxeoloq olmuşdur.

Qara Əhmədov həyatının son onilliklərində Qəbələ arxeoloji ekspedisiyasına başçılıq etmişdir. Onun rəhbərliyi ilə aparılan qazıntılar Qəbələnin tarixinə dair neçə-neçə elmi yeniliklərlə ələmətdar olmuşdur.

Qəbələ tarixinə həsr olunmuş onlarca sanballı elmi məqaləsi olan Q.Əhmədov, həmçinin İ.Babayevlə birlikdə yazmış olduqları “Qəbələ” kitabının həmmüəllifidir. Böyük alimin sonuncu yaradıcılıq məhsulu olan “Qəbələ Orta əsrlərdə” əsəri isə onun uzun illər ərzində orada aparmış olduğu arxeoloji tədqiqatların yekunu kimi dəyərləndirilməlidir.

Azərbaycan arxeoloqları içərisində yeganə tədqiqatçı alim **İlyas Atababa oğlu Babayevdir** ki, o, praktik elmi fəaliyyətinə başladığı ilk gündən ömrünün sonunadək Qəbələdə işləmişdir. Məlumat üçün bildirim ki, İ.Babayev 1935-ci ildə Quba rayonunun Xanagah kəndində anadan olmuş, 1958-ci ildə S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinə fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunda başlamışdır. 1959-cu ildə tanınmış arxeoloq Saleh Qaziyevin rəhbərliyi ilə yaradılan Qəbələ arxeoloji ekspedisiyasında çöl tədqiqatlarına qoşulan İ.Babayev ömrünün sonuna qədər Qafqaz Albaniyası tarixinin və mədəniyyətinin tədqiqi ilə məşğul olmuşdur.

İ.Babayev Qəbələdə bütün həmkarlarından daha çox, düz 58 il tədqiqat aparmışdır. O, 1965-ci ildə “Azərbaycanın antik və orta əsrlər dövrü qliptika abidələri” mövzusunda namizədlik dissertasiyası, 1983-cü ildə isə “Qafqaz Albaniyasının şəhərləri (e.ə.IV – III əsrlər)” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Onun rəhbərlik etdiyi Qəbələ beynəlxalq arxeoloji ekspedisiyası on ildən artıq bir müddətdə Koreya Respublikasından olan

arxeoloqlarla birlikdə çalışmış və ciddi elmi nəticələr qazanmışdır.

İlyas Babayevin rəhbərlik etdiyi Şəmkir–Qaracəmirli beynəlxalq arxeoloji ekspedisiyası isə Kür çayının sağ sahilində e.ə. V-IV əsrlərə aid şəhər tipli yaşayış yerində böyük saray və onun ətrafında digər ictimai binaların qalıqlarını aşkar etmişdir. Saray əsas binası, hasarlı həyati və propleyası (giriş binası) ilə birlikdə 20 hektara yaxın ərazini əhatə edir. Sarayın çoxlu sütunlu zalları, portiki, uzun dəhlizləri və digər otaqları olmuşdur. İ.Babayevin fikrincə, bu abidə e.ə. V-IV əsrlərdə bütün Cənubi Qafqazı idarə edən inzibati mərkəzin qalıqlarıdır.

İ.Babayev 270-dən artıq elmi əsərin müəllifidir. O, dafələrlə dünyanın müxtəlif şəhərlərində Qəbələ tarixinin müxtəlif problemlərinə dair keçirilən beynəlxalq elmi konqres, simpozium və konfranslarda maraqlı məruzələrlə çıxış etmişdir. İlyas müəllim bir çox ali və orta məktəb dərslərinin, həmçinin çoxcildlik “Azərbaycan tarixi”nin I və II cildlərinin, “Azərbaycan Ensiklopediyası”nın və “Naxçıvan Ensiklopediyası”nın müəlliflərindəndir.

Zəngin elmi fəaliyyəti ilə yanaşı, İ.Babayev həm də çoxillik pedaqoji fəaliyyəti ilə yadda qalmışdır. O, Azərbaycanın müxtəlif universitetlərində “Arxeologiya”, “Qədim Şərqi tarixi”, “Antik dünya tarixi”, “Tarixə köməkçi fənlər”, “Azərbaycan tarixi”, “Qədim dünya tarixinin aktual problemləri”, “İbtidai icma tarixi”, “Tarixi antropologiya” və s. fənlər üzrə mühazirələr oxumuşdur.

Qəbələnin tarixi qədim Azərbaycan dövləti olan Albaniya dövləti tarixinin bir hissəsi, özü də əhəmiyyətli bir hissəsidir. Başqa sözlə, qədim paytaxt şəhərimiz olan Qəbələnin tarixinin dərinə və hərtərəfli öyrənmədən Albaniya dövlətinin tarixini yazmaq qeyri-mümkündür. Bu baxımdan Qəbələ tarixinin tədqiqi ilə məşğul olan alimlər həm ölkəmizdə, həm də xaricdə daha çox məhz albanşünas alimlər kimi tanınırlar. Demək istədiyimiz odur ki, yuxarıda tərcümeyi-hali və Azərbaycan tarix elmi qarşısındakı xidmətləri barədə qısa olaraq bəhs etdiyimiz tanınmış arxeoloq alimlər həm də Azərbaycanın adlı-sanlı albanşünas alimləridir. Onlar Qəbələnin tarixini araşdırmaqda, bütövlükdə Azərbaycanın qədim tarixinin dərinə və hərtərəfli öyrənilməsinə xidmət etmişlər. Bütün şüurlu ömrünü Azərbaycanda tarix elminin inkişafına həsr etmiş bu insanlar özlərindən sonra olduqca dəyərli elmi irs qoyub gətirmişlər. Onlar həm də başlamış olduqları işləri gələcəkdə daha uğurla və layiqincə davam etdirmiş iqtidardına olan çoxsaylı arxeoloq kadrlar yetişdirmişlər. Sonrakı illərdə həmin insanlar Qəbələ və bütövlükdə, Azərbaycan tarixinin işlənməsinə olduqca sanballı töhfələr bəxş etmişlər.

Doğma yurdun tarixinin öyrənilməsi istiqamətində Azərbaycanın tarixçi alimlərinin, o cümlədən arxeoloq alimlərin zəhməti, xidməti və uğurları danılmazdır. Amma qarşıda daha məsul və daha şərfli vəzifələr durur. Tariximizin hələ də yətinə öyrənilməmiş olan çox sahəsi var. Arxeoloqların hələ gedib çata bilmədiyi çoxsaylı həm də, elmi cəhətdən son dərəcə dəyərli abidələr mövcuddur. Tariximizin Sovet dönməsinə müxtəlif səbəblər və təhdidlər üzündən yanlış və ya yarımqıç işlənməsi bir çox məqamları var ki, onları da yenidən işləmək tələb olunur. Bir sözlə, gələcək hədəflərimiz və uğurlarımız namına tarixi keçmişimizə və onun hərtərəfli tədqiqinə diqqəti daha da artırmaq gərəkdir. Bu, təkə peşə borcu yox, həm də bir vətəndaşlıq borcudur.

Qafar CƏBİYEV,
AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun baş elmi işçisi, Qəbələ Beynəlxalq arxeoloji ekspedisiyasının rəisi, tarix elmləri doktoru, Əməkdar jurnalist